

Mustafa Efendi), İstanbul 1294-96, I, 15-31; *Amasya Tarihi*, III, 253-267, 328-338, 350; Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, İstanbul 1931, s. 99, 120; Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan*, s. 140-146; a.mlf., *XVIII. ve XIX. Asırlarda Saruhan*, s. 43, 50, 63-68; a.mlf., "Celâlîler", *TA*, X, 117-120; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 110-113, 149-168, 386-399; Danişmend, *Kronoloji*, II, 49-50, 121-125, 251; III, 204, 208, 212, 216-217, 245-246, 250-253, 255-256; Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961, s. 37-41, 159-173, 175-179; Mustafa Akdağ, *Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum 1963; a.mlf., *Celâlî İsyanları, 1550-1603*, Ankara 1963; a.mlf., "Türkiye Tarihinde İctimai Buhranlar Serisinde Medreseli İsyanları", *İFM*, II/14 (1950), s. 361-378; a.mlf., "Celâlî İsyanlarında Büyük Kaçgunluk 1603-1606: I", *TAD*, II/2-3 (1964), s. 1-50; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendeler*, İstanbul 1965, s. 78-142, 196-215; M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia (1450-1600)*, Cambridge 1972, s. 33, 37; Bernard Lewis, *Ottoman Observers of Ottoman Decline, Islam in History Ideas, Men and Events*, London 1973, s. 199-213; Mücteba İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı* (doçentlik tezi, 1976), İÜ Ed.Fak., Genel Kitaplık, nr. TE, 34; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı", *TD*, sy. 32 (1979), s. 301-308; a.mlf., "Abaza Hasan", *DiA*, I, 10-11; a.mlf., "Abaza Paşa", a.e., I, 11-12; H. D. Andreasyan, "Celâlîlerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1979, s. 45-53; a.mlf., "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâlî İsyanları", *TD*, sy. 17-18 (1963), s. 27-42; William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611*, Berlin 1983; a.mlf., "Djälî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 238-239; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, I, 273; Feridun M. Emece, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 121, 154, 158, 213; Ahmed Refik, "Osmanlı Devrinde Râfizilik ve Bektaşılık (1558-1591)", *DEFM*, sy. 2 (1932), s. 21-59; Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, X (1953), s. 1-27; a.mlf., "Timar", *İA*, XII/1, s. 286-333; Halil İncalcık, "Adaletnâmeler", *TTK Belgeler*, II/3-4 (1967), s. 49-145; a.mlf., "The Heyday and Decline of the Ottoman Empire", *CHIs*, I/A, s. 324-353; Şahabettin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *BTTD*, I/3 (1967), s. 34-39; I/4 (1968), s. 54-59; M. Münir Aktepe, "İpsir Mustafa Paşa ve Kendisine İlgili Bazı Belgeler", *TD*, sy. 24 (1970), s. 45-58; Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantrilizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler", *TTK Belleten*, XXXVIII/152 (1974), s. 657-708; Suraiya Faroqhi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century", *Turcica*, IX/1, Paris 1977, s. 163, 190-191; Mehmet İpsirli, "Hasan Kâfi el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem", *TED*, X-XI (1981), s. 239-278; Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Notes et documents sur la révolte de Şah Velî b. Şeyh Celâl", *Ar. Ott.*, VII (1982), s. 5-69; a.mlf., "1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor", *TTK Belleten*, LI/199 (1987), s. 107-117.

MÜCTEBA İLGÜREL

CELÂLÎ TAKVİMİ

Büyük Selçuklu Sultanı
Melikşah tarafından hazırlatılan
güneş takvimine verilen ad.

Sultan Melikşah'ın lakabı olan Celâlîüdd-evle'den dolayı bu adı alan takvim ayrıca Melikî olarak da adlandırılır. Başlangıç günü 9 Ramazan 471 Cuma'dır (15 Mart 1079, Greenwich zamanına göre 21 Mart).

Selçuklu idaresinde yer alan bugünkü İran'da kullanılan Yezdicerd takvimi, eski Mısır takviminden alınma, her biri otuzar gün çektirilen on iki ay, artı beş gün eklemeli, toplam 365 tam günlük bir takvimdi. Başlangıcı, III. Yezdicerd'in tahta çıkış yılının yıl başı olan 16 Haziran 632 (yaz gün dönümü günü) idi. Bu takvim, 365 1/4 günlük İskender (Jülyen) takvimine göre yılda 1/4 gün hesabıyla dört yılda bir gün gerilemekteydi. Böylece yılbaşı olan 1 Ferverdîn, 636 yılında 15 Haziran'a, 640'ta 14 Haziran'a, 644'te 13 Haziran'a... 1064'te 29 Şubat'a, 1065'te 28 Şubat'a, 1069'da 27 Şubat'a, 1073'te 26 Şubat'a ve 1077'de 25 Şubat'a düşmüştü. Yine bu yıllarda ilkbahar ılınımı günü olan 15 Mart, Ferverdîn'in 15, 16, 17, 18 ve 19. günlerine gelir olmuştur. Jülyen takviminin adı değiştirilmiş bir şekli olan İskender takvimi de bu ölçüde olmamakla birlikte yanlış idi; meselâ ilkbahar ılınımı 632'de 18 Mart'a gelirken 134 (veya 128) yılda bir gün gerileyerek 17, 16 ve Melikşah döneminde de 15 Mart'a düşmüştü. Buna karşılık yılbaşının her yıl mevsimler yılının belli bir gününe denk düşmesi ve bin yıllar boyunca da değişmeksizin böyle kalması, gökbilimcilerin en çok istedikleri bir şeydi. Geçmişte bilginlerin bu isteği gerçekleştirmeye yönelik çalışmaları hep başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu defa Selçuklu Sultanı Celâleddin Melikşah'ın takvimin düzeltilmesi yolundaki emri üzerine Ömer Hayyâm'ın başkanlığında Ebû'l-Muzaffer İsfizârî, Meymûn b. Necîb el-Vâsrî, Abdurrahman Hâris ve Muhammed Hâzin'den teşekkül eden bir kurul oluşturuldu. Kurul Yezdicerd ve İskender takvimlerini inceledikten sonra bunları düzeltmek yerine yeni bir takvim tertibine karar verdi ve sonuç olarak Celâlî takvimi ortaya çıktı.

Celâlî takvimi konusunda en eski kaynaklardan biri olan *Zic-i Uluğ Bey*'den (düzenleniş 1436'dan sonra) edinilen bilgilere göre (I. konu, bölüm 5), bu takvi-

min başlangıcı hicrî 9 Ramazan 471 Cuma (15 Mart 1079), yıl başı güneşin Koç burcuna giriş günü, yani ilkbahar ılınımı günüdür. Ayları bazı bilgilere göre güneşin on iki burca girişi günlerinde başlar; bazılarına göre ise -eski Mısır takviminde olduğu gibi- her biri otuzar günlük on iki ay, artı beş ya da altı eklemeli günüdür. Ay adları eski Fars takvimindeki gibidir; ancak sonlarına "kadîm" yerine "celâlî" kelimesi getirilmektedir. Bu takvimde yılbaşı gününü ilkbahar ılınımı gününde tutmak için dört yılda bir gün artıklama getirilir, ancak altı yedi defa dört yılda bir artıklamanın ardından bir defa 5. yıl artıklanır. Güneş Koç burcu başlangıcına geldiği zaman yeni yıl girer ve dolayısıyla Celâlî yılı ilkbahar ılınımı noktasında (milâdî 21 Mart) başlar. Takvim yılının ilk günü veya yeni yılın ilk günü, öğle vakti güneşin Koç burcu noktasına geldiği zamandır.

Zic-i Uluğ Bey'de mevsimler yılı ortalama süresi 365, 242, 534, 876, 543, 209, 876... gün olup 365,25 olan İskender yılının söz konusu yıl süresine göre yanlış payı, 134 yılda bir gün olarak verilmektedir. Celâlî takvimi için başlangıç olan 1079 yılı ilkbahar ılınımı ölçümünün karşılaştırma için hangi ölçüme dayandırıldığı adı geçen zicde belirtilmemiştir. Ancak bunun için 1079'dan 134'er yıl gerilere gidilirse $7 \times 134 = 938$ yılda 141 yıla varılır ki bu yıl (139/140 yılı), İlkçağ'ın ünlü gökbilimci-matematikçisi Batlamyus'un ılınımlar ve gün dönümü ölçümleri yılına çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde devletin resmî takvimi demek olan "müneccimbaşı takvimleri" Celâlî takvimi düzeninde hazırlanırdı. Bunlarda her bir sayfa otuz günlük Celâlî aylarına ayrılmış, on iki aydan artakalan beş ya da altı eklemeli gün de en sonda ayrı bir sayfaya alınmıştır. Yılbaşı, ilkbahar ılınımı günü olan "nevrûz-i sultânî" idi. Meselâ 374 Celâlî (1452 rûmî) yılı takvimi, 1 Ferverdîn mâh-ı Celâlî = 19 Safer 856 hicrî = 11 Mart 1764 İskender / 1452 Jülyen = 19 Tîr mâh-ı kadîm 821 eski Fars - Yezdicerd = 20 Aram ay (= birinci ay) maymun yılı, Türk günüyle başlamaktadır. Celâlî yıllarının rûmî / milâdiye çevrilebilmesi için söz konusu olan yıla 1078 rakamının eklenmesi gerekmektedir. Meselâ 374 Celâlî yılı = 1452 rûmî yılına denk gelmektedir. Rûmî / milâdî yılından Celâlî'ye geçmek için de verilecek yıldan 1078 çıkarılmalıdır.

Celâlî takviminde yılbaşı, müneccimbaşı takvimlerinde olduğu gibi ya her

yıl yeniden ölçülünerek veya Ömer Hayyâm bilim kurulunun ortaya koymuş olduğu artıklama yöntemine göre belirlenmekteydi. Kurulun bu konuda nasıl bir uygulama yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu hususta değişik görüş ve yorumlar yapılmıştır. Meselâ *Zic-i Uluğ Bey*'de kaydedildiği gibi, altı yedi kere 4. yıl ile ardından gelen 5. yılın artıklanması kuralı uygulanırsa altmış iki yıllık bir dönüşüm içerisindeki 4 8 12 16 20 24 (29) 33 37 41 45 49 53 57 (62). yılların artıklanacağı (366 gün çektirileceği) görülür. Böylece İskender takvimindeki altmış yılda on beş yıl yerine burada altmış iki yılda on beş yıl artıklanmaktadır. Bu durumda takvim yılı süresi $365 \frac{15}{62} = 365,241935...$ gün olacaktır.

Kutbüddîn-i Şîrâzî'ye göre artıklanacak yıllar, yedi sekiz kere 4. yıl ile bunları takip eden 5. yıldır. Burada 4 8 12 16 20 24 28 (33) 37 41 45 49 53 57 61 65 (70). yıllar artıklanacaktır. Böylece İskender'deki altmış sekiz yıllık bir dönüşüm yerine yetmiş yıllık bir dönüşüm içerisinde on yedi yıl artıklanmış olacaktır.

Ahmed Cevdet Paşa ise 130 yılda otuz iki yerine otuz bir defa artıklama yapılmasını, Gazi Ahmed Muhtar Paşa da ardarda yedi kere 4. yılların ve ardından 5. yılın ve dolayısıyla 4 8 12 16 20 24 28 (33). yılların artıklanması gerektiğini

belirtmektedir. Aynı düşüncenin Ahmed Şâkir Paşa tarafından da benimsendiği görülür. Bunların dışında kalan diğer bazı ilim adamları tarafından bir sıra altı, üç sıra yedi kere 4. yıllar ile bunları takip eden 5. yıl kuralı ortaya atılmıştır. Buna göre 4 8 12 16 20 24 (29) 33 37 41 45 49 53 57 (62) 66 70 74 78 82 86 90 (95) 99 103 107 111 115 119 123 (128) yılları artıklanmalıdır. Bu şekilde Jülyen'deki 128 yılda otuz iki yıl yerine 128 yılda otuz bir yıl artıklanmış olacaktır. Bu Gregoryen takviminin artıklama usulüne de uygun düşmektedir. Çünkü Gregoryen'de 400 yıllık dönüşüm içerisinde her dört yılda bir artıklama yapılmakta, ancak 100, 200 ve 300 yılları artıklanmaksızın bırakılmaktadır. Böylece burada sekiz yıllık boşluklar oluşuyor. Celâli takvimi artıklanmasında ise artıklanacak yılların dağılımı boşluksuz gerçekleştirilmektedir. Bu durum Celâli takvimini daha iyi bir konuma çıkarmaktadır.

Takvimlerdeki yanlışlığı payına gelince:

Jülyen yılı süresi olan 365,25'ten gerçek yıl süresi 365,2422 çıkarılacak olursa yanlışlığı payı 0,0078, yani 1000 yılda yedi sekiz gün veya 128 yılda bir gündür. Gregoryen takviminde ise 128 yılda bir gün yerine 400 yılda üç gün kuralı uygulanmaktadır. Dolayısıyla yanlışlığı payı, 365,2425 olan Gregoryen yılından gerçek yıl süresi olan 365,2422 çı-

karılacak olursa 0,0003 gün / yıl, yani 10.000 yılda üç gün veya 3333 yılda bir gündür.

Celâli takvimlerinin 62, 70, 130, 33 ve 128 yıl dönüşümlü çeşitlemelerinde yanlışlığı payı şöyledir:

15/62	Celâli'de	10.000	yılda	2,65	gün
17/70	»	10.000	»	6,57	»
31/130	»	1000	»	3,74	»
8/33	»	10.000	»	2,24	»
31/128	»	100.000	»	1,25	»

Ahmed Cevdet, Gazi Ahmed Muhtar ve Ahmed Şâkir paşalar tarafından övgüyle söz edilen Celâli takvimi, Gregoryen'den yaklaşık 500 yıl önce tertip edilen ve mevsimlere tam olarak uyan, dolayısıyla doğru tarihleme veren, yanlışsız takvimlerin ilk uygulamasıdır. Gregoryen takvimi Celâli takvimi örnek alınarak tertip edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zic-i Uluğ Bey (trc. Abdurrahman b. Osman), İÜ Ktp., TY, nr. 6551; Ali Kuşçu, *Mirkâtü's-se-mâ* (trc. Abdullah b. Pervîz), TSMK, nr. H. 473, H. 456; Münecimbâşi Takvimleri, Süleymaniye Ktp., nr. 551; TSMK, nr. R. 1711; Ahmed Cevdet Paşa, *Takvîmü'l-edvâr*, İstanbul 1287, s. 41-43; Ahmed Şâkir Paşa, *Takvîm-i Nücûm*, İstanbul 1306, s. 59; a.mlf., *Sene-i Mâliye Hakkında Müttâlaât*, İstanbul 1308, s. 19; Ahmed Muhtar Paşa, *İslâhu't-takvîm*, Kahire 1307, s. 22, 39-40; F. K. Ginzel, *Handbuch der Mathematischen und Technischen Chronologie*, Leipzig 1906, I, 300-305; Osman Turan, *Tarihî Kronolojinin Esasları*, Ankara 1954, s. 53 vd.; S. H. Taqizadeh, "Various Eras and Calendars used in the Countries of Islam", BSOAS, X (1939-42), s. 108-117; a.mlf., "Djalâlî", *El²* (İng.), II, 397-399; Syed Hasan Barani, "The Jelâlî Calendar", *JC*, XVII/2 (1943), s. 166-172; A. Necati Akgür, "Celâli Takvimi", *TDA*, sy. 61 (1989), s. 169-183; H. Suter, "Celâli", *IA*, III, 59-60; V. Minorosky, "Ömer Hayyâm", a.e., IX, 472.

A. NECATİ AKGÜR

Celâli Takviminin Günümüzdeki Uygulaması (Ar = artık yıl)

	CELÂLİ	MİLÂDİ
Aylar	913-914 Ar. 915-916	1991 1992 1993-94
(1)	1 Ferverdîn mâh-ı Celâli	21 Mart
(2)	1 Ürdîbehişt mâh-ı Celâli	20 Nisan
(3)	1 Hordâd mâh-ı Celâli	19 Nisan
(4)	1 Tîr mâh-ı Celâli	19 Mayıs
(5)	1 Mordâd mâh-ı Celâli	18 Mayıs
(6)	1 Şehrîver mâh-ı Celâli	18 Haziran
(7)	1 Mihr mâh-ı Celâli	17 Temmuz
(8)	1 Âbân mâh-ı Celâli	18 Ağustos
(9)	1 Âzer mâh-ı Celâli	17 Eylül
(10)	1 Dey mâh-ı Celâli	16 Ekim
	17 Dey mâh-ı Celâli	15 Kasım
	18 Dey mâh-ı Celâli	16 Kasım
(11)	1 Behmen mâh-ı Celâli	16 Aralık 1992 Ar.
(12)	1 İsfendarmâz mâh-ı Celâli	15 Aralık
	15 İsfendarmâz mâh-ı Celâli	16 Aralık 1994-95
	16 İsfendarmâz mâh-ı Celâli	1 Ocak
	17 İsfendarmâz mâh-ı Celâli	31 Aralık 1993
	1 Eklemeye	1 Ocak
	5 Eklemeye	2 Ocak
	6 Eklemeye	15 Ocak
		14 Şubat
		13 Şubat
		27 Şubat
		28 Şubat
		28 Şubat
		1 Mart
		1 Mart
		2 Mart
		15 Mart
		16 Mart
		19 Mart
		20 Mart
		20 Mart

(Burada 20 Mart günü ile başlayan yıl sıralamasındaki Celâli yılın altı eklemeye günlü artık yıl olduğu görülmektedir.)

CELÂLİYYE

(جلالية)

Celâleddin Hüseyin el-Buhârî'ye
(ö. 785/1384)
nisbet edilen
gayri Sünnî bir Hint ve
İran tarikatı.

Hindistan'da muhtemelen XVII. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Mensuplarının tarikatın kurucusu olduğunu kabul ettikleri Celâl-i Sâni'nin kimliği kesin olarak bilinmemekle birlikte onun 785'te (1384) vefat eden Sühreverdîyye tarikatının Buhârîyye kolu şeyhlerinden Celâleddin Hüseyin el-Buhârî olduğu tahmin edilmektedir. Ancak Celâleddin Hü-